

mgr Elżbieta Żurawska

**Streszczenie rozprawy doktorskiej pt. „Parabeln i Stig Dagermans novellistik”
(„Parabola w nowelistyce Stiga Dagermana”),
napisanej pod kierunkiem dr. hab. Krzysztofa Baka**

Rozprawa doktorska liczy 302 strony, z czego 280 obejmuje tekst, w tym stronę tytułową i spis treści, a pozostałe 22 bibliografię, skróty, indeks nowel i indeks nazwisk. Składa się z czterech części: wstępu, dwóch części analitycznych i zakończenia.

Praca została napisana w języku szwedzkim. W streszczeniu pojawiają się trudności związane z brakiem powszechnie przyjętych odpowiedników niektórych terminów literaturoznawczych i biblijnych w języku polskim. Polska terminologia narratologiczna jest w streszczeniu stosowana głównie za Henrykiem Markiewiczem, *Teorie powieści za granicą. Od początków do schyłku XX wieku*, Warszawa 1995, zaś terminologia biblijna przede wszystkim za Januszem Trelą, *Przypowieści Jezusa a starotestamentalne i rabinackie meszolim*, Lublin 1997.

Pierwsza część pracy, „Inledning” (Wstęp), jest podzielona na pięć rozdziałów. W pierwszym z nich przedstawiono cel rozprawy, którym jest zbadanie obecności paraboli w nowelistyce Stiga Dagermana (1923–1954), jednego z najwybitniejszych szwedzkich prozaików XX wieku. Za punkt wyjścia przyjęto stwierdzenie, że nowele Dagermana mają charakter wielogatunkowy i że poza strukturami gatunkowymi noweli zawierają również struktury innych gatunków, między innymi struktury paraboli i tzw. prostych form w rozumieniu André Jollesa (np. mitu, baśni, legendy). Główna teza rozprawy głosi, że relacja pomiędzy strukturami gatunkowymi w badanych nowelach jest hierarchiczna, z parabolą w roli gatunkowej dominanty.

W drugim rozdziale „Wstępu” opisano stan badań nad nowelistyką Dagermana. Zwrócono uwagę na brak studium obejmującego całość twórczości nowelistycznej tego pisarza oraz na względnie niewielką liczbę opracowań dotyczących jego wybranych nowel. Dotychczasowym badaniom często brakuje głębszej refleksji metodologicznej. Większość z nich opiera się na mechanicznym oddzieleniu formy od treści nowel. Przedłożona rozprawa stara się uzupełnić te braki. Stawia w centrum zainteresowania całą nowelistykę Dagermana, traktuje ją jako artystycznie jednolity korpus oraz posługuje się modelem badawczym umożliwiającym połączenie badań nad formą i treścią nowel.

Trzeci rozdział „Wstępu” omawia teoretyczne fundamenty rozprawy. Podstawowe pojęcia operacyjne pracy to gatunek literacki, nowela i parabola. Dodatkowe pojęcia, używane jako metodologiczne wsparcie cząstkowych analiz, prezentowane są w kolejnych częściach rozprawy, w toku konkretnych analiz.

Metodologicznym punktem wyjścia dla stosowanego w pracy pojęcia gatunku literackiego jest teoria gatunkowa Gérarda Genette’a. Poddając krytyce istniejące teorie gatunkowe wprowadza on konkurencyjne pojęcie archetekstu, które tekstualizuje gatunek literacki i stwarza teoretyczne podstawy do opisu fuzji gatunkowych. Teoria Genette’a przypisuje ponadto gatunkom strukturalną stabilność i domknięcie, co jest w rozprawie decydujące z uwagi na to, że celem pracy jest nie tylko opis syntezy gatunkowej w badanych nowelach, ale także wskazanie na jej hierarchiczny charakter, z parabolą jako gatunkiem dominującym. Oparte na teorii Genette’a pojęcie gatunku literackiego jest poza tym kompatybilne z innymi sformułowanymi przez tego badacza narzędziami metodologicznymi stosowanymi w pracy, przede wszystkim narratologicznymi i transtekstualnymi.

Pojęcie gatunku literackiego w rozumieniu Genette’a ma jednak z punktu widzenia rozprawy pewne ograniczenia, które zostały w pracy uzupełnione innymi propozycjami z obszaru teorii gatunku, przede wszystkim Jeana-Marie Schaeffera, Alastaira Fowlera i Hansa Roberta Jaussa.

Teorie Schaeffera o gatunkowości (*genericitet*) umożliwiają opis dynamiki w ramach badanej fuzji gatunkowej. Teorie Fowlera są z kolei wykorzystywane ze względu na swój aspekt historyczny i hermeneutyczny. Pozwalają na naświetlenie relacji między gatunkiem literackim a znaczeniem tekstu literackiego, co jest jednym z centralnych problemów rozprawy. Ponadto Fowler opisuje gatunek literacki jako typ, a nie klasę, i zwraca uwagę na jego historyczną zmienność. Umożliwia to objaśnienie różnic pomiędzy różnymi typami paraboli, np. parabolą nowotestamentową, parabolą Franza Kafki, wreszcie nowelami Stiga Dagermana jako przykładami paraboli. Jako że parabola, podstawowe pojęcie operacyjne rozprawy doktorskiej, to gatunek wymagający aktywnego udziału czytelnika w procesie tworzenia znaczenia, teorie gatunkowe stosowane w pracy zostały rozszerzone o koncepcje Hansa Roberta Jaussa. Zauważa on, że generowane przez struktury gatunkowe znaczenie tekstu literackiego jest konstruowane podczas recepcji. Posługując się swoim pojęciem horyzontu oczekiwań, Jauss podkreśla aktywny udział czytelnika w procesie tworzenia znaczenia tekstu.

Synkretyczne pojęcie gatunku literackiego stosowane w rozprawie, zostaje uzupełnione pojęciem formy w rozumieniu reprezentantów metody historii form, m.in. Hermanna Gunkela. Wynika to z zakorzenienia paraboli w tradycji ustnej oraz obecności w nowelach struktur prostych form.

Poza uniwersalnym pojęciem gatunku literackiego w pracy używane są specyficzne kategorie archetekstualne – nowela i parabola – opisane w dwóch kolejnych podrozdziałach.

Nowela, mimo stosunkowo długiej historii i popularności, bywa nazywana gatunkiem bez poetyki i bez definicji (Hannelore Schlaffer, *Poetik der Novelle*, Stuttgart 1963). Badacze opisują ją jako względnie otwartą strukturę archetekstualną z luźno zestawionymi wyznacznikami, takimi jak długość tekstu, centralny konflikt, koncentracja treści i zamknięta ramowa kompozycja. Tak rozumiana nowela jest doskonałą przestrzenią do różnego rodzaju fuzji gatunkowych.

Głównym pojęciem operacyjnym pracy doktorskiej jest parabola. Dotychczasowe badania wykorzystujące parabolę do opisu tekstu literackiego (np. Anders Tyrberg, *Anrop och ansvar. Berättarkonst och etik hos Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig, Torgny Lindgren*, Stockholm 2002; Erwin Wäsche, *Die verrätselte Welt. Ursprung der Parabel Lessing – Dostojewskij – Kafka*, Meisenheim am Glan 1976) opierają się zwykle na intuicyjnie pojmowanym, nieostrym pojęciu paraboli. Wymusza to poszukiwania bardziej precyzyjnego modelu badawczego poza literaturoznawczym polem badań. Optymalny model badawczy oferują nauki teologiczne. Punktem wyjścia analiz w rozprawie jest specyficzne pojęcie paraboli wypracowane przede wszystkim w nowszych egzegetycznych badaniach biblijnych. Podstawą modelu analitycznego jest konkretny typ paraboli – parabola nowotestamentowa.

O efektywności tak skonstruowanego modelu analitycznego decyduje fakt, że współczesne badania nad parabolą nowotestamentową charakteryzują się pluralizmem metodologicznym, zwracają uwagę na odbiorcę paraboli i opisują jego udział w tworzeniu jej znaczenia. Wykorzystują rezultaty badań nad metaforą w literaturoznawstwie, co jest w rozprawie szczególnie istotne ze względu na analizowany w niej modernistyczny materiał literacki. Poza tym proponowane w rozprawie połączenie teologii i literatury odzwierciedla zainteresowania dekady, w której powstają badane w pracy nowele.

Stosowane w rozprawie syntetyczne pojęcie paraboli jest przedstawione w ramach zwięzłego przeglądu najważniejszych dokonań i pojęć w badaniach nad parabolą nowotestamentową, z naciskiem na obserwacje młodszej generacji badaczy, m.in. Ety Linnemann, Dana Otto Vii, Hansa Wedera, Bernharda Heiningera i Wolfganga Harnischa.

Rezultaty badań egzegetów biblijnych nad parabolą nowotestamentową zostały w rozprawie przełożone na aparat pojęciowy literaturoznawstwa i dopasowane do potrzeb analitycznych pracy. Semantyczna i semiotyczna dynamika paraboli jest analizowana z wykorzystaniem pojęć formalizmu rosyjskiego, przede wszystkim utworzonych przez Wiktora Szklowskiego. Większość narracyjnych elementów paraboli opisano pojęciami narratologicznymi Gérarda Genette'a. Do przedstawienia strategii, jakimi parabola oddziałuje na czytelnika, i objaśnienia procesu konstruowania znaczenia, zostały zastosowane narzędzia z obszaru hermeneutyki i teorii recepcji, głównie sformułowane przez Wolfganga Isera.

Parabola jest w rozprawie omawiana z podziałem na plan obrazu (*bildled*) i plan rzeczy (*sakled*). Za nowszymi teoriami paraboli związek między planem obrazu i planem rzeczy jest opisywany przez interakcję między elementami powszednimi (*vardagliga element*) i niepowszednimi (*icke-vardagliga element*). Elementy powszednie wspomagają naturalizację świata przedstawionego w paraboli i identyfikację odbiorcy z przedstawionymi treściami, zaś elementy niepowszednie zakłócają te procesy. W centrum zainteresowania analiz przeprowadzonych w pracy doktorskiej znajduje się proces recepcji w paraboli, dlatego też elementy powszednie i niepowszednie są opisywane ze względu na swoją funkcję w tym procesie. Zgodnie z terminologią rosyjskich formalistów funkcja elementów niepowszednich została w pracy nazwana udziwniającą (*främmandegörande*), zaś funkcja elementów powszednich – domestykującą (*domesticerande*). Współdziałanie strategii domestykującej i udziwniającej w paraboli wymusza na odbiorcy przejście z planu obrazu do planu rzeczy.

W paraboli nowotestamentowej znaczenie kształtuje się semiotycznie na planie tekstu i semantycznie poza tekstem. Według egzegetów biblijnych w tworzeniu znaczenia w paraboli nowotestamentowej decydujący jest jej komunikacyjny i egzystencjalny aspekt. Tworzenie znaczenia to proces, który zmusza odbiorcę do egzystencjalnej interpretacji samego siebie i odbywa się w paraboli za każdym razem na nowo, na indywidualnych warunkach egzystencjalnych odbiorcy.

W czwartym rozdziale „Wstępu”, zgodnie z podstawowymi wymogami hermeneutyki literaturoznawczej, zostały zarysowane estetyczne, ideowe i historyczne warunki sprzyjające obecności paraboli w nowelistyce Stiga Dagermana. Okres, w którym powstają badane nowele, czyli lata 40. XX wieku, to zdaniem szwedzkich historyków literatury, np. Bernta Olssona i Ingemara Algulina, przełom modernistycznej sztuki opowiadania. Pokrewieństwo paraboli i estetyki modernistycznej wyraża się na co najmniej trzech płaszczyznach: poprzez relację do mimesis, pod względem gatunkowym i w sferze recepcji. Po pierwsze jedną z

podstawowych strategii tworzenia znaczenia w paraboli jest udziwnienie, co odpowiada charakterystycznym dla literatury modernistycznej dążeniom antymimetycznym. Po drugie parabola wpisuje się w sympatie gatunkowe szwedzkiego modernizmu dla krótkich form narracyjnych. Po trzecie mechanizm recepcyjny paraboli koreluje z recepcją tekstu modernistycznego, opartą na rosnącym udziale czytelnika w procesie tworzenia znaczenia.

Przy tym parabola koresponduje z horyzontem ideowym dekady. Charakteryzuje go odwrót od politycznie zorientowanej ideologii i zwrot ku zagadnieniom uniwersalnym, inspirowany m.in. przez kręgi związane z syndykalizmem i egzystencjalizmem. W centrum zainteresowania pojawia się ludzka egzystencja i jej uniwersalne właściwości.

Na obecność paraboli w nowelistyce Dagermana ma również wpływ twórczość konkretnych autorów, którzy sami po parabolę sięgali. Do najbardziej aktualnych w omawianej dekadzie należą: w literaturze – Franz Kafka, w filozofii – Søren Kierkegaard oraz w teologii – Karl Barth i Rudolf Bultmann.

Piąty, ostatni rozdział „Wstępu” przedstawia zakres materiału badawczego i układ pracy doktorskiej. W rozprawie analizowane są wszystkie opublikowane nowele Dagermana: teksty wydane w czwartym i dziesiątym tomie *Pism Zebranych – Samlade skrifter 4. Nattens lekar. Noveller*, Stockholm 1981 oraz *Samlade skrifter 10. Dikter, noveller, prosafragment*, Stockholm 1983 – a także nieujęta w *Pismach Zebranych* nowela pt. ”En höst kommer”. Na badany materiał literacki składają się trzydzieści cztery nowele.

Układ rozprawy wynika z konstrukcji przyjętego modelu badawczego. Następujące po „Wstępie” dwie części analityczne pracy to „Bildled” (Plan obrazu) i „Sakled” (Plan rzeczy), w których badana jest obecność struktur paraboli nowotestamentowej w nowelach Dagermana.

Pierwsza część analityczna, „Plan obrazu”, zawiera funkcjonalno-formalne analizy struktur paraboli nowotestamentowej w badanych nowelach. Analizy zostały uporządkowane ze względu na funkcję struktur w procesie recepcji – domestykującą lub udziwniającą – i przeprowadzone przy pomocy wybranych narzędzi narratologicznych Genette’a. Obecność struktur parabolicznych w nowelach jest widoczna na wszystkich trzech wymienianych przez niego poziomach narracyjnych – na poziomie historii, tekstu narracyjnego i narracji. Punktem wyjścia analiz jest współczesny autorowi czytelnik i jego horyzont oczekiwań. Oznacza to, po pierwsze, zmianę funkcji niektórych struktur parabolicznych w nowelach w stosunku do ich funkcji w paraboli nowotestamentowej. W nowelach struktury paraboliczne mogą pełnić tę samą funkcję, co w paraboli nowotestamentowej lub też ich funkcja może ulec zmianie. Po

drugie, repertuar chwytów literackich, poprzez które funkcje są realizowane, może zostać w nowelach poszerzony w stosunku do paraboli nowotestamentowej, co wynika również z kumulatywnego charakteru ewolucji literackich horyzontów oczekiwań. Pierwsza część analityczna pracy jest podzielona na pięć rozdziałów zakończonych podsumowaniami.

W pierwszym rozdziale zostały zbadane te struktury paraboli nowotestamentowej, które pełnią funkcję domestykującą i w takiej funkcji są wykorzystywane w nowelach Dagermana. Tak jak w przypadku paraboli nowotestamentowej opowiadane w nowelach historii charakteryzuje powszedniość (*vardaglighet*), plastyczność opisu (*åskådlighet*) i wewnętrzna logika. Omówiono je w trzech kolejnych podrozdziałach. Obecność paraboli jest w nowelach widoczna przede wszystkim w konstrukcji postaci, fabuły oraz czasu i miejsca akcji. Bohaterowie nowel rekrutują się spośród przeciętnych ludzi, reprezentują różne grupy wiekowe i zawodowe. Działania postaci są prawdopodobne i zakorzenione w życiu codziennym. Fabuła nowel jest zbudowana na fikcyjnym wydarzeniu, które nie narusza prawdopodobieństwa historii. Wiarygodność historii zostaje wzmocniona przez umiejscowienie akcji w prawdopodobnych ramach czasowych i rozpoznawalnych przestrzeniach. Historie opowiadane w nowelach prezentują szeroki wachlarz codziennych ludzkich doświadczeń. W porównaniu do paraboli nowotestamentowej nowele zawierają liczne modyfikacje, dostosowujące ukształtowanie powszedniości, plastyczności i wewnętrznej logiki do oczekiwań nowoczesnego czytelnika: w nowelach pojawia się zdecydowanie więcej postaci kobiecych, akcja częściej rozgrywa się w zamkniętej, prywatnej przestrzeni, a poruszonym problemom nadaje się współczesny rys.

W drugim rozdziale pierwszej części analitycznej pracy prezentowane są te struktury paraboli nowotestamentowej, które w procesie recepcji pełnią funkcję udziwniającą i w takiej funkcji są wykorzystywane w nowelach Dagermana. W paraboli nowotestamentowej strategia udziwnienia realizowana jest poprzez podważanie struktur domestykujących. Podobny mechanizm jest stosowany w nowelach Dagermana, co można obserwować w wybranych elementach historii: w konstrukcji postaci, fabuły, czasu i miejsca akcji. W trzech kolejnych podrozdziałach zademonstrowano, w jaki sposób udziwnieniu podlega plastyczność opisu, powszedniość i wewnętrzna logika historii opowiadanych w nowelach. Tak jak w przypadku paraboli nowotestamentowej, plastyczność opisu zostaje w nowelach zachwiana przez miejsca puste (*tomrum*) i hiperrealizm, powszedniość opowiadanych historii zaburzają pojedyncze niezwykle wydarzenia, nieoczekiwane zwroty akcji, kontrast i przypadki, a logika historii ulega zakłóceniu. W porównaniu z parabolą nowotestamentową, strategia udziwnienia

w nowelach zostaje rozszerzona w ramach poetyki gatunkowej o nowe elementy. W funkcji udziwniającej używane są odpowiednie środki gramatyczne i modernistyczne chwyt literackie – uniwersalizujące części mowy, elipsy, metaforyka.

W trzecim i czwartym rozdziale pierwszej części analitycznej rozprawy omówiono te struktury paraboli nowotestamentowej, które w paraboli pełnią funkcję domestykującą, zaś w nowelach Dagermana stosowane są w funkcji udziwniającej, a zatem ich funkcja ulega w nowelach zmianie. Rozdziały te opisują stosowany w nowelach kompleksowy mechanizm wykorzystania literackości tekstu do budowania strategii udziwniającej.

Trzeci rozdział ukazuje obecność w nowelach Dagermana tych struktur paraboli nowotestamentowej, które egzegeci biblijni zaliczają do wyznaczników literatury ludowej w rozumieniu Axela Orlika (*episka regler i folkdiktning*). Cechy literatury ludowej są w paraboli nowotestamentowej widoczne zwłaszcza w konstrukcji postaci i fabuły. Występują również w konstrukcji postaci i fabuły w badanych nowelach. Dla współczesnego czytelnika z jego horyzontem oczekiwań elementy literatury ludowej są znakiem literackości tekstu i poprzez swój konwencjonalny charakter utrudniają mimetyczną lekturę, mają zatem działanie udziwniające. Tak jak w parabolach nowotestamentowych, w nowelach liczba postaci zostaje poddana redukcji i wynosi najczęściej dwie lub trzy. Konstelacja postaci opiera się na modelu trójkąta dramatycznego. Jeśli postaci jest więcej niż dwie lub trzy, tworzą one zwykle grupy. Redukcja liczby postaci łączy się w wielu przypadkach z typizacją, a ta z kontrastem. W nowelach kontrastowane są charakterystyczne typy silnych i słabych postaci męskich oraz żeńskich. Funkcję udziwniającą pełni w nowelach także bezpośrednia charakterystyka postaci. Ekspozycja historii jest zwykle szkicowa. Motywacje postaci wymienia się rzadko, tylko jeśli mają znaczenia dla rozwoju akcji. Fabuła jest jednowątkowa, skonstruowana wokół przeżyć głównego bohatera. Jej schematyczność podkreślają powtórzenia. Nowele aktualizują jeden z najważniejszych wyznaczników literatury ludowej – troistość (*tretal*). Historia jest konstruowana zgodnie z zasadą ważności pozycji finalnej (*bakvikt*).

Podobnie jak w paraboli nowotestamentowej, w nowelach Dagermana pojawiają się odniesienia transtekstualne. W czwartym rozdziale analitycznym pracy omówiono, w jaki sposób odniesienia te są wykorzystywane w nowelach Dagermana do podkreślenia literackości tekstu. Rozdział ten demonstruje ponadto, jak mechanizm udziwnienia, aktywowany w nowelach przez transtekstualność, zostaje poszerzony o intermedialność.

Pojęcie i typologia transtekstualności są w rozprawie używane za Genettem. W odróżnieniu od rozdziału trzeciego, w którym zbadano odniesienia archetekstualne nowel, w

rozdziale czwartym skoncentrowano się na pozostałych typach transtekstualności. Nowele wchodzą w transtekstualne dialogi z anonimową tradycją ustną i klasycznymi dziełami konkretnych pisarzy, prozą i poezją, literaturą dawną i dwudziestowieczną, szwedzką i obcą. Analiza tak licznych odniesień transtekstualnych wymaga zastosowania dodatkowych narzędzi teoretycznych. Wprowadzona w pracy typologia transtekstualności Genette'a pozwala przedstawić różnorodność odniesień, zaś kryteria intertekstualności Manfreda Pfistera – ich intensywność. Badanie uduchowiającego efektu transtekstualności odbywa się w oparciu o koncepcję błędu referencji opisywanego przez Michaela Riffaterre'a.

W pierwszej kolejności w rozdziale zostały omówione transtekstualne nawiązania nowel do literatury wywodzącej się z tradycji ustnej w rozumieniu Stitha Thompsona: kolejno do mitu, bajki, podania, baśni i Biblii. Co interesujące, wśród licznych odwołań do Starego i Nowego Testamentu, Dagerman nawiązuje tylko do jednej przypowieści – do przypowieści o przewrotnych rolnikach (Mt 21,33–46; Mk 12,1–12, Łk 20,9–19). Następnie przeanalizowano transtekstualne odniesienia nowel do klasyki literatury szwedzkiej i światowej, z podziałem na literaturę powstałą przed XX wiekiem i dwudziestowieczną. Nowele nawiązują do tekstów takich autorów, jak m.in.: Dante Alighieri, Giovanni Boccaccio, Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, Franz Kafka, Albert Camus, Hjalmar Söderberg, Pär Lagerkvist i Lars Ahlin.

Intermedialność manifestuje się w nowelach Dagermana przede wszystkim poprzez nawiązania do filmu. Zestawienie w tekście literackim środków wyrazu charakterystycznych dla filmu i literatury prowadzi do zamierzonej przez autora kolizji. Efekt uduchowienia, który w przypadku transtekstualności jest osiąganym przez przekraczanie granic między tekstami, w przypadku intermedialności jest wzmacniany na skutek przekraczania granic mediów. Zostaje on wywołany nie tylko przez podkreślenie literackości tekstu, ale również przez zwrócenie uwagi czytelnika na status literatury jako medialnego artefaktu.

Pojęcie i typologia intermedialności są w rozprawie używane za Wernerem Wolfem. Nowele realizują najczęściej intermedialność wewnątrzkompozycyjną wyrażoną przez różne typy systemowych referencji intermedialnych: eksplicytnie (tematyzacja) i implicytnie (reprodukcja, ewokacja i formalna intermedialna imitacja – używana w nowelach najczęściej). Podobnie jak odniesienia transtekstualne, również nawiązania intermedialne są w nowelach wyraźne. Na system intermedialnych referencji składają się szeroko znane podstawowe filmowe środki wyrazu (cięcie, zaciemnienie) – przywoływane wprost, popularne gatunki (amerykańskie filmy gangsterskie) i konkretne filmy np. *Pani Walewska*

(*Conquest*) w reżyserii Clarence'a Browna i *Ludzie za mgłą* (*Le Quai des brumes*) Marcela Carné.

W piątym rozdziale pierwszej części analitycznej pracy omówiono, w jaki sposób dokonuje się w nowelach przejście między planem obrazu a planem rzeczy. Rozdział ten opisuje akt komunikacyjny w badanych nowelach, konfrontując go z aktem komunikacyjnym w paraboli nowotestamentowej. Stosowane w paraboli środki komunikacyjne, które umożliwiają przejście między planem obrazu a planem rzeczy, zostały opisane przy pomocy Genettowskiego pojęcia narracji.

W centrum zainteresowania znalazł się dialogiczny aspekt paraboli. W ewangeliach komunikacja przebiega na trzech poziomach – między ewangelistą i jego czytelnikiem, między narratorem ewangelii i odbiorcą narracji na ekstradiegetycznym poziomie narracyjnym oraz w samej paraboli między Jezusem i jego odbiorcami na intradiegetycznym poziomie narracyjnym. W nowelach Dagermana komunikacja jest zaaranżowana w podobny sposób, również na trzech poziomach. Akt komunikacyjny między autorem implikowanym i czytelnikiem implikowanym zostaje w nich wpisany w komunikację między narratorem i odbiorcą narracji na ekstradiegetycznym poziomie narracyjnym, a w niektórych przypadkach także na poziomie intradiegetycznym. Zarówno akt komunikacyjny, jak i jego uczestnicy są w nowelach eksponowani na wszystkich poziomach. Konfrontacja z kompleksowym charakterem narracji zwraca uwagę czytelnika nowel na odbywającą się w nich komunikację i angażuje go w nią.

W konstrukcji aktu komunikacyjnego w badanych nowelach zaobserwowano pewne przesunięcia w stosunku do paraboli nowotestamentowej, tzn. niektóre środki komunikacyjne używane są w nowelach na odmiennych poziomach narracyjnych. Dotyczy to np. formuł inicjalnych i finalnych (*inledningsformler* i *avslutningsformler*), aktualizowanych na intradiegetycznym poziomie narracyjnym w ewangeliach i na ekstradiegetycznym poziomie narracyjnym w nowelach. Cel aktu komunikacyjnego pozostaje jednak w nowelach taki sam, jak w paraboli – nawiązanie kontaktu z czytelnikiem, zaproszenie go do dialogu i przesunięcie procesu tworzenia znaczenia z planu obrazu na plan rzeczy.

W kolejnych trzech podrozdziałach piątego rozdziału przeanalizowano komunikację na poziomie ekstradiegetycznym i intradiegetycznym oraz rolę metalepsy narracyjnej w nowelach Dagermana.

Podrozdział pierwszy poświęcony jest aktowi komunikacyjnemu na poziomie ekstradiegetycznym. Akt ten zostaje w nowelach podkreślony poprzez formuły inicjalne i

finalne, skaz i problematyzację narracyjnego przekazu wiedzy (*problematisering av den narrativa kunskapsförmedlingen*). Tematyzacja komunikacji narratora z odbiorcą narracji odbywa się w nowelach nie tylko za pomocą formuł inicjalnych i finalnych, jak w paraboli nowotestamentowej, ale również poza formułami, a narracja wykazuje cechy skazu. Do opisu jego komunikacyjnego potencjału zostaje wykorzystany model Irwina Titunika. W nowelach występują wszystkie wyróżnione przez Titunika wyznaczniki skazu: gramatyczne, sytuacyjne, ekspresyjne, alokucyjne, dialektalne i semantyczne. Najczęściej używane są te, które podkreślają akt komunikacyjny: ekspresyjne i alokucyjne. Zwracają one uwagę czytelnika na obecność narratora i odbiorcy narracji w tekście oraz na zachodzącą między nimi komunikację.

Na narracyjny przekaz wiedzy wpływa ograniczenie tradycyjnych przywilejów narratora, podkreślone w tekście. Badane nowele wykorzystują problematyzację przekazu wiedzy do uwypuklenia i wzmocnienia komunikacji. Problematyzacja przekazu wiedzy odbywa się za pomocą szeregu chwytów: poprzez ironizującego narratora, focalizację oraz naiwnego narratora. W paraboli nowotestamentowej chwytów te nie są stosowane. W nowelach poszerzają repertuar środków strategii udziwniającej. Ze względu na to, że teoria narracji Genette'a niedostatecznie uwzględnia ironizującego i naiwnego narratora, problematyzacja przekazu wiedzy zostaje w rozprawie omówiona przy pomocy dodatkowych narratologicznych narzędzi skonstruowanych przez Wayne'a Booth'a i Seymoura Chatmana.

Ironizujący narrator nowel, rozumiany w rozprawie jako wykonawca ironii, posługuje się najczęściej ironią stabilną i lokalną według typologii ironii Booth'a. Zadaniem ironii jest uruchomienie w czytelniku nowel namysłu krytycznego, aktualizacja komunikacji między autorem i czytelnikiem implikowanym, uwypuklenie aktu komunikacji, a w rezultacie poprowadzenie czytelnika od planu obrazu do planu rzeczy.

Problematyzacja przekazu wiedzy w nowelach jest również związana z wewnętrzną i zmienną focalizacją, używaną głównie w funkcji udziwniającej. Udziwniający potencjał wewnętrznej focalizacji zostaje dodatkowo wzmocniony przez połączenie jej z tematyzowaniem złudności percepcji (*den narrativa varseblivningens bedräglighet*), redukcją wiedzy narratora (*berättarens brist på kunskap*) oraz podkreśleniem jego narracyjnej niepewności (*berättarens osäkerhet*).

W wielu nowelach komunikacja między autorem implikowanym i czytelnikiem implikowanym jest zaaranżowana przy pomocy narratora niespolegliwego w rozumieniu Chatmana. W odróżnieniu od narratora ironizującego, wykonawcy ironii, narrator

niespolegliwy to narrator ironizowany, ofiara ironii autora implikowanego. W tekście z narratorem niespolegliwym podstawowy akt komunikacyjny rozgrywa się między autorem implikowanym i czytelnikiem implikowanym, kosztem narracyjnego autorytetu narratora. W badanych nowelach niespolegliwość narratora jest często wynikiem zamierzonej przez autora naiwizacji.

Akt komunikacyjny na intradiegetycznym poziomie narracyjnym nowel Dagermana jest analizowany w podrozdziale drugim piątego rozdziału analitycznego. Akt ten zostaje zaaranżowany przy pomocy opowiadania metadiegetycznego. W nowelach wykorzystywane jest ono najczęściej w opisywanej przez Genette'a funkcji perswazyjnej. Dominuje uduwiająca działość metadiegezy. W nowelach, których bohaterowie konfrontują się z opowiadaniem metadiegetycznym w literaturze lub filmie, efekt uduwienia zostaje wzmocniony przez uwydatnienie literackości nowel i medialnego charakteru literatury.

Trzeci podrozdział piątego rozdziału demonstruje, że komunikacyjny aspekt nowel Dagermana nie jest ograniczony do akcentowania samego aktu komunikacyjnego i jego uczestników na ektradiegetycznym i intradiegetycznym poziomie narracji, lecz polega również na uduwieniu granicy pomiędzy tymi poziomami. Odbywa się to przy pomocy metalepsy narracyjnej w ujęciu Genette'a, używanej w nowelach głównie w funkcji uduwiającej, dodatkowo wzmocnionej przez odniesienia do literackości tekstu lub metaforyki teatralnej.

Druga część analityczna, stanowiąca trzecią część pracy doktorskiej, „Plan rzeczy”, poświęcona jest analizie aktu recepcyjnego w nowelach Dagermana. Podczas gdy pierwsza część analityczna rozprawy, „Plan obrazu”, przedstawia, jak produkcja znaczenia w nowelach jest regulowana za pomocą środków literackich, w tym komunikacyjnych, na planie semiotycznym, druga część analityczna pracy, „Plan rzeczy”, omawia tworzenie znaczenia na planie semantycznym. Punktem wyjścia dyskusji planu rzeczy w nowelach Dagermana jest plan rzeczy w paraboli nowotestamentowej w ujęciu przywoływanych w pracy egzegetów biblijnych. Trzecia część rozprawy jest podzielona na cztery rozdziały i podsumowanie.

W pierwszym rozdziale zostaje omówiony egzystencjalny aspekt paraboli nowotestamentowej, widoczny także w nowelach Dagermana. Jak podkreślają współcześni badacze paraboli, narrator wychodzi w parabolach nowotestamentowych od ogólnoludzkiego doświadczenia, wspólnego dla niego i jego odbiorców. Historia zostaje skonstruowana tak, by jej rozwój kolidował z oczekiwaniami odbiorców, co wymusza na nich zajęcia stanowiska wobec treści paraboli. Wymaga to od odbiorców zaangażowania całej swojej sytuacji

egzystencjalnej w proces hermeneutyczny. Oznacza to, że znaczenie nie jest immanentną częścią paraboli. Tworzenie znaczenia jest połączone z sytuacją życiową (*livssituation*) konkretnego odbiorcy i za każdym razem odbywa się na nowo, na jego własnych warunkach egzystencjalnych (*existentiella villkor*). Egzystencjalny aspekt paraboli wyraża się przede wszystkim przez to, że interpretacja paraboli prowadzi odbiorcę do zajęcia stanowiska wobec własnej egzystencji. Odbiorca, zobligowany poprzez tekst do interpretacji siebie samego, dokonuje semantycznego zamknięcia paraboli.

Podobny mechanizm tworzenia znaczenia wykorzystują nowele Dagermana. Parabola, która poprzez swoją szczególną konstrukcję wymusza na czytelniku aktywny udział w tworzeniu znaczenia dotyczącego jego własnej egzystencji, jest gatunkiem doskonale spełniającym zadania, jakie Dagerman wyznacza literaturze. Zostają one zwięźle omówione w rozdziale drugim drugiej części analitycznej rozprawy. W swoich krytycznoliterackich tekstach pisarz podkreśla egzystencjalny wymiar literatury. Łączy ją z etyką i rozumie jako zadanie o życiowej doniosłości (*livsangelägen uppgift*). W refleksjach o roli literatury Dagerman przywołuje typowe dla kontekstu ideowego lat czterdziestych hasła analizy i świadomości, które są dla niego rodzajem aktywności recepcyjnej. W jego nowelistyce czytelnik realizuje tę aktywność poprzez wysiłek hermeneutyczny na planie odpowiadającym parabolicznemu planowi rzeczy.

W trzecim rozdziale drugiej części analitycznej pracy przedstawiono próby opisu problematyki nowel Dagermana dokonywane w dotychczasowych badaniach jego twórczości. Zwrócono uwagę na trudności badaczy w określeniu ideowej zawartości nowelistyki tego pisarza. Nieliczni badacze odnotowują semantyczne otwarcie nowel, ale nie próbują go wyjaśnić. Egzystencjalny aspekt nowelistyki, który w przedłożonej rozprawie jest uznany za decydujący w procesie tworzenia znaczenia, jest ogólnikowo sygnalizowany przez Pera Erika Ljunga i Jeana-Marie Gustave'a Le Clézio. Nie został on jednak dotąd systematycznie przebadany, ani przez nich, ani przez innych badaczy, być może dlatego, że nie dostrzegali oni parabolicznego charakteru nowel.

W czwartym rozdziale omówiono, jak tworzenie znaczenia jest w nowelach aktywowane semantycznie w procesie recepcji poprzez odniesienie do warunków egzystencjalnych czytelnika. Analiza struktur znaczeniowych związanych z procesem recepcji i aplikacyjnej aktywności odbiorcy, odbywa się za pomocą pojęcia łuku hermeneutycznego opisywanego przez Paula Ricoeura. Szczegóły konstrukcji planu rzeczy zostają zbadane przy pomocy koncepcji aktu czytania i czytelnika implikowanego Wolfganga Isera.

Podobnie jak w paraboli nowotestamentowej, egzystencjalny aspekt nowelistyki Dagermana wyraża się przez współdziałanie wielu komponentów zarówno na ekstradiegetycznym, jak i intradiegetycznym poziomie tekstów. W nowelach odbywa się to przy pomocy sieci egzystencjalistycznie zabarwionych słów–kluczy oraz poprzez wpisanie sytuacji recepcyjnej do diegezy, co jest tematem dwóch kolejnych podrozdziałów.

Pierwszy z tych podrozdziałów demonstruje, że trudności z ustaleniem zawartości ideowo-semantycznej nowel to część literackiej strategii Dagermana. Abstrakcyjne słowa aktualizowane w nowelach można łączyć z egzystencjalizmem, nie są to jednak pojęcia o konkretnym profilu historyczno-filozoficznym. Zadaniem czytelnika jest wypełnienie ich treścią. Przyjmując własne doświadczenie życiowe za punkt wyjścia, czytelnik dokonuje semantycznego zamknięcia tych słów–haseł. Do najczęściej używanych abstrakcyjnych słów w Dagermanowskiej nowelistyce należą: egzystencja, istota (*väsen*), życie, śmierć, człowiek, bezsens (*meningslöshet*), lęk (*ångest*) wraz z bliskimi znaczeniowo słowami, takimi jak: zgroza (*fasa*), strach (*rädsla*), przerażenie (*fruktan*), a ponadto także: samotność, wstyd (*skam*) i sąd (*dom*). Ich obecność w tekście zostaje podkreślona przy pomocy wielu chwytów – są wymieniane eksplicytnie, aktywowane przez swoje derywaty, synonimy i antonimy, łączą się w różnego rodzaju kombinacje, wchodzą w skład złożeń, maksym, sentencji i pytań retorycznych. Oddziaływanie abstrakcyjnych słów na czytelnika wzmocniają powtórzenia, paralelizmy, hiperbolizacja i metadyskurs.

Drugi podrozdział czwartego rozdziału omawia, jak nowele wymuszają na czytelniku egzystencjalną interpretację samego siebie poprzez diegetyczną konkretyzację sytuacji recepcyjnej. Bohaterowie większości nowel są na drodze do *anagnorisis*. Egzystencjalna autointerpretacja to w nowelach proces intelektualny, który może zajść w dowolnym momencie życia postaci, niezależnie od ich woli. Konfrontacja z własnymi warunkami egzystencjalnymi jest często wywołana przez czynnik zewnętrzny i łączy się w wielu nowelach z aktywnością interpretacyjną. Postacie interpretują książki, zdjęcia i tajemnicze znaki. Możliwość autoanalizy pojawia się nagle, trwa krótko i jest nieunikniona. Wszelkie próby ucieczki przed nią, także mentalnej, w różnego rodzaju iluzje, są w nowelach skazane na niepowodzenie. Bohaterowie stają przed wyborem, czy świadomie zaakceptować, czy też ukryć przed sobą swoje warunki egzystencjalne. Zrozumienie własnej sytuacji życiowej jest dla większości postaci przeżyciem traumatycznym i tylko w nielicznych przypadkach bohaterowie dokonują pełnej akceptacji swych warunków egzystencjalnych. Ci doświadczają

wyzwalającego działania samoświadomości. Egzystencjalna autoanaliza zostaje w nowelach podkreślona przez metadyskurs i metaforykę.

Czwarta część rozprawy, „Avslutning” (Zakończenie), zawiera podsumowanie dokonanych analiz, dyskusję na temat możliwości wykorzystania stosowanego w pracy modelu badawczego do analiz innego materiału literackiego oraz omawia ograniczenia modelu.

W pracy doktorskiej zademonstrowano, że parabola jest formułą, za pomocą której można efektywnie opisać całość korpusu nowelistycznego Stiga Dagermana, łącząc w organiczną jedność zarówno ideowy, estetyczny jak i recepcyjny aspekt nowel. Przeprowadzone analizy wskazują, że stosowany w pracy model może też być przydatny w badaniu pozostałych tekstów Dagermana oraz szwedzkiej prozy powstałej w latach 40. XX wieku, szczególnie autorstwa Larsa Ahlina.

Rozprawę zamyka dyskusja ograniczeń modelu badawczego. Jednym z nich jest rozumienie paraboli prezentowane przez przywoływanych w pracy egzegetów biblijnych, oparte na ich nowoczesnym horyzoncie oczekiwań, w wielu przypadkach zabarwionym przez kategorie egzystencjalistyczne. Z metodologicznego punktu widzenia problematyczne może się także wydawać użycie modelu analitycznego skonstruowanego na takim pojęciu paraboli do opisu twórczości powstałej pod wpływem filozofii egzystencjalistycznej. Wskazane problemy rozwiązuje zasada koła hermeneutycznego, leżącego u podstaw teoretycznej tożsamości nauk humanistycznych.